

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ВИГУКОВИМИ ЕКСПРЕСЕМАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕПІСТОЛЯРІЇ

SEMANTIC-SYNTAXIC REPRESENTATION OF SENTENCES WITH EXCLAMATIONAL EXPRESSIONS IN UKRAINIAN EPISTOLARY

Майборода А.С.,

orcid.org/0009-0009-1728-7945

аспірант кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті комплексно проаналізовано структури з вигуківими експресемами в українському епістолярії, обґрунтовано належність вигуків до мовних одиниць, які здатні посилювати виразність епістолярного тексту на синтаксичному рівні, описано їхні семантичні, структурні та синтаксичні особливості в листах відомих українських письменників ХХ ст.

В українській філологічній науці наявні різноаспектні наукові праці, у яких досліджено епістолярну комунікацію. Однак проблеми експресивного синтаксису українського епістолярю поки що залишаються недостатньо висвітленими й обмежені лише окремими науковими розвідками.

У сучасній лінгвістиці експресивність розглядають як інтегративну властивість тексту, що реалізується на різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному й графічному. Категоріями експресивного синтаксису є поняття «експресивний», «експресивність», «експресема». До експресем синтаксичного рівня вналежнюємо вигуки, адже вони є одним з найвиразніших засобів експресивізації висловлень в епістолярних текстах. Їх ужито в дружніх, інтимних листах, в яких адресат відверто виявляє почуття, розкриває душу. Функції вигуків експресем у текстах листів – підсилення емоційної насаги висловлення, репрезентація емоцій і почуттів адресанта, які виникають здебільшого під впливом об'єктивних чинників і є важливими для взаєморозуміння спілкувальників. Емоційно-оцінна чи спонукальна семантика вигуків сформована на основі контексту. Вигуки можуть виступати як самостійним реченням, так і його частиною, зокрема у складі вставлених компонентів, виконувати синтаксичну функцію головного члена односкладного речення чи виступати обставиною міри і ступеня.

Перспективою подальших досліджень у царині експресивного синтаксису є залучення інших мовних одиниць для комплексного вивчення виражальних засобів синтаксису в українському епістолярії.

Ключові слова: експресивність, експресема, експресивний синтаксис, вигукова експресема, епістолярій, емоційне забарвлення.

The article provides a comprehensive analysis of sentences with exclamatory expressions in Ukrainian epistolary writing, substantiates the belonging of exclamations to linguistic units that can enhance the expressiveness of epistolary text at the syntactic level, and describes their semantic, structural, and syntactic features in letters by famous Ukrainian writers of the 20th century.

In Ukrainian philological science, there are various scientific works that investigate epistolary communication. However, the problems of the expressive syntax of Ukrainian epistolary literature still remain insufficiently covered and are limited to only a few works.

In modern linguistics, expressiveness is considered an integrative property of text that is realized at various linguistic levels: lexical, phraseological, morphological, syntactic, and graphic. The categories of expressive syntax include the concepts of “expressive,” “expressiveness,” and “expresseme.” We include exclamations in the category of syntactic expressiveness, as they are one of the most expressive means of expressing emotions in epistolary texts. They are used in friendly, intimate letters in which the addressee openly reveals their feelings and opens their soul. The functions of exclamations are to intensify the emotional impact of a statement and to represent the emotions and feelings of the speaker, which arise mainly under the influence of objective factors and are important for mutual understanding between communicators. The emotional-evaluative or motivational semantics of interjections and exclamations is formed on the basis of context. Exclamations can act as an independent sentence or as part of it, in particular as part of inserted components, perform the syntactic function of the main member of a one-part sentence, or act as a circumstance of measure and degree.

The prospect for further research in the field of expressive syntax is to involve other linguistic units for a comprehensive study of the expressive means of syntax in Ukrainian epistolary writing.

Key words: expressiveness, expressive syntax, exclamatory expressive syntax, epistolary, emotional coloring.

Постановка проблеми. В українській філологічній науці впродовж останніх років зросло зацікавлення мовознавців епістолярною комунікацією. Дослідження епістолярних текстів представлено різноаспектними науковими працями,

у яких описано мовностилістичну специфіку листів відомих українських письменників [3; 17; 23], проаналізовано структуру епістол [4; 14; 26], семантико-синтаксичні категорії мовлення [6; 30], висвітлено мовні параметри епістоля-

рію окремих авторів [12; 15]. Епістолярні тексти постають джерелом дослідження різномірних експресивно-виражальних конструкцій, зокрема синтаксичних [24; 29].

Актуальність цієї роботи зумовлена тим, що проблеми експресивного синтаксису українського епістолярію поки що залишаються недостатньо висвітленими й обмежені лише окремими працями [1; 3; 11–12; 15; 29]. Досліджуючи лінгвостилістику епістолярію Григорія Кочура, О. Братаніч описала й синтаксичні особливості його листів [3]; комплексний аналіз епістолярної мовотворчості Лесі Українки, зокрема й експресивних засобів синтаксичного рівня, здійснила О. Красовська [15]; експресивний синтаксис епістолярію Василя Стуса описано в статті Н. Стратулат і В. Яслик [29]; експресиви різних мовних рівнів як складник епістолярного дискурсу проаналізувала у своїй монографії Ю. Невська [24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

А. Загнітко кваліфікує експресивність як «здатність мовної одиниці до виразності, її властивість підсилювати логічний та емоційний зміст висловлення, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови» [13, с. 255]. В. Чабаненко поняття «експресивний» розуміє як «інтенсифіковано (збільшено, підсилено) виразний», уважаючи, що «виразним є, по суті, будь-який мовний знак» [37, с. 7]. Як семантико-стилістична категорія експресивність «виявляє зв'язок з емоційністю, логічною оцінністю, стилістичним значенням, проте не отожднюється з названими поняттями» [11, с. 175].

У сучасній лінгвістиці експресивність розглядають як інтегративну властивість тексту, що реалізується на різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному й графічному. «Синтаксичний рівень, – зауважує А. Кучер, – постає як складник створення мовленнєвої експресивності, формує унікальність кожної комунікативної ситуації, відображає сконденсованість, фрагментарність або ж розлогість, надлишковість думки» [16, с. 119].

На відміну від суто раціональної, інформативної частини висловлення, експресивний компонент виявляє суб'єктивне ставлення автора до змісту й адресата, а відтак формує додатковий прагматичний ефект. Експресивність не лише забезпечує емоційне насичення тексту, а й виконує комунікативно-прагматичну роль, впливаючи на адресата та сприяючи встановленню контакту між співрозмовниками.

Отже, експресивність висловлення виступає важливим механізмом суб'єктивізації мовлення,

адже дає змогу реалізувати індивідуальний стиль мовця, відобразити його оцінні судження, пріоритети та інтенції.

Експресивними мовними засобами вважаємо такі, що спрямовані на підсилення семантики висловлення, на передавання емоційного, оцінного та інтенційного компонентів, пов'язаних з позицією мовця. До категорій експресивного синтаксису, крім понять «експресивний», «експресивність», зараховують також поняття «експресема».

В. Чабаненко вважає експресемою мовну (мовленнєву) одиницю в експресивно-стилістичній функції [36, с. 7–8]. Н. Гуйванюк додає, що експресема здатна поєднувати в собі «власне лінгвістичне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо» [8, с. 91]. До експресем синтаксичного рівня вналежнюємо вигуки. Як слушно зауважує Кучер А. С., «у поле зору мовознавців вигуки потрапляють як різномірні одиниці водночас морфологічного, синтаксичного рівнів, які інтегрують у комунікацію» [16, с. 119]. Незважаючи на те, що вигуки не співвідносяться з поняттями, позбавлені спеціальних граматичних показників, усе ж їм властивий широкий діапазон функційних показників. Насамперед вони «виконують особливу експресивно-семантичну функцію – вираження почуттів і вольових спонукань» [13, с. 110].

Постановка завдання. У цій статті ставимо за мету комплексно проаналізувати речення з вигуківими експресемами в українському епістолярії. Для реалізації цієї мети потрібно виконати такі завдання:

- обґрунтувати належність вигуків до мовних одиниць, які здатні посилювати виразність епістолярного тексту на синтаксичному рівні;
- описати їхні семантичні, структурні та синтаксичні особливості в листах відомих українських письменників ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Вигуки беруть участь у створенні таких оцінно-модальних планів висловлення, як позитивна або негативна реакція мовця на певну ситуацію чи категоричне вираження спонукання, характеристика дії, процесу чи стану. Це функційно досить розлогий клас слів, передовсім у розмовному спонтанному мовленні, яке є «головним джерелом емоційно-експресивних засобів сучасної української загальнонародної мови» [37, с. 180].

В епістолярних текстах вигуки виступають для вираження емоційно-вольових станів людини й здатні передати раптово-миттєву, дуже

інтенсивну дію, що відбулася в минулому. Лист пишеться під хвилиним враженням, тому дає змогу побачити певні колізії того часу очима автора, простежити його особисте ставлення до них (співучасть, переживання, несприйняття, байдужість тощо). На думку О. Микитюк, «вигуки – це мовні знаки тих почуттів, які висловлює людина» [22, с. 372].

Вигуки зреалізовані в мовленні, що постає своєрідним суб'єктивним описом дійсності. Суб'єктивний чинник в епістолярному тексті – це один із ключових структурних і смислових елементів, оскільки лист як жанр за своєю природою є інтимним, персональним і комунікативно спрямованим на конкретного адресата.

Суб'єктивний чинник – це сукупність мовних і композиційних засобів, які відображають індивідуальність автора листа: його емоції, оцінки, інтенції, світогляд, стиль мислення, особливості спілкування. В епістолярному тексті він реалізується особливо яскраво, оскільки автор зазвичай пише для конкретної людини, а не для масового читача.

Досліджуючи епістолярну спадщину українських письменників ХХ ст., ми дійшли висновку, що вигуки як засоби вияву суб'єктивної модальності в реченні виражають різні стани й почуття, зокрема:

– захоплення: *Життя Парижа – ой, яке воно широке!* (П. Тичина до А. Любченка); *Ах, знали б Ви, як я люблю пахоці деревної стружки, трісок, тирси. Це для мене як хороша поезія!* (Г. Тютюнник до Н. Дангулової);

– рефлекторні емоції, емоційне збудження як реакцію на подію, явище чи ситуацію: *Коля! Здоров! Бу-га-га-га! Твою ніжну записку одержав* (В. Симоненко до М. Сома); *Хай не п'ють в оповіданнях, тоді як і в житті не питимуть? Ха-ха-ха, сміюся гомеричним сміхом* (Г. Тютюнник до Н. Дангулової); *Чи провели електрику? Чи поставили радіо? Ай-яй-яй, а казали, що все це зроблять* (П. Тичина до Л. Папарук);

– жаль, досада, розпач: *Ех!.. Знову кайдани на слово* (Г. Тютюнник до П. Коленського); *Ех, Галко! мріяв я, що ти справді міцна і сильна, що прокладеш ти собі дорогу в житті* (Є. Плужник до дружини Г. Коваленко); *Ех, Галко! Ненадовго вистачить тобі сил і нервів, якщо не візьмеш себе в руки!* (Є. Плужник до дружини Г. Коваленко). Євген Плужник, перебуваючи на засланні, живучи в нелюдських умовах, відчував і страждання дружини, тому писав їй слова підтримки, щоб не занепадала духом, не отримуючи довго листів: *Ех, як це болить мені, Галю, – мабуть,*

найгірше! Будь же хоч надалі розумна – не вигадуй нещастя, коли його ще немає!;

– вагання, сумніви, невпевненість, імовірність: *Я не пишу нічого. Власне, пишу, але мого не друкують. Вимагають «дещо змінити», «дещо зм'якшити»... а я не хочу. Але... дякую за вітання і обіцяю написати в свій час краще... Ага?!* (Остап Вишня до М. Балаша);

– досада, незадоволення: *Ой! це злиття редакцій! Знаю: диктувалося воно економічними причинами, але ж... не подобається мені публіка* (П. Тичина до М. Могилянського); *Це добре, оперативно, та й тираж непоганий, хоча Григор заслужує більшого. А, най буде гречка!* (Г. Тютюнник до О. Черненко);

– обурення: *Пишуть з дому, що й з хлібом важко. Чортзна-що! Коли вже дома житимуть по-людськи...* (О. Гончар до О. Юренка); *Боже ти мій! Це ж художній твір, а не судовий вердикт, це ж художній твір!* (П. Тичина до А. Любченка);

– здогад, пригадування: *Крінко тисну руку. Твій друг Олесь Гончар. P.S. Ага! Що Усенко пише?* (О. Гончар до О. Юренка, 16); *Ага, щоб не забуть! В цій же книжці оповідання Михайла Євдокимовича йде* (П. Тичина до Л. Івченко);

– неспокій, схвилюваність: *Ой, розговорився я про критиків. Хай їм біс, хоча б не приснилися, бо зараз 12-та ніч* (В. Бережний до О. Гончара, 55). Починаючи обидва речення вигуками, автор передає емоційне напруження, переживання;

– здивування, оцінка: *От тобі й Яків!* (О. Гончар до В. Бережного, 52). Олесь Гончар коментує кумедне фото Якова Чернявського, висловлюючи подив і захоплення водночас. У наступному прикладі Григорій Тютюнник, вітаючи адресата з Різдом, докладно описує сучасні особливості підготовки до цього свята й порівнює з попередніми роками: *Навіть у Києві його святкують: розкупувають у бабів на базарі товчену чи шеретовану пшеницю для куті і сушені груші та яблука в комерційному магазині. Ба! Осмілів люд. Спробували б вони робити се так легально в тридцятих чи сорокових роках отаке коїти!* (Г. Тютюнник до П. Жура);

– розчарування, досада: *І що вони тільки про мене не видумували. Та ну їх...* (П. Тичина до Л. Папарук, 26). Змістова, структурна та інтонаційна незакінченість цього речення зумовлена емоційним станом мовця;

– фізичний і душевний біль, страждання: *Скоро рік, як помер тато, коли я 3 дні голодував – аби пустили навістити батька перед смертю. Подорож 10-денна – то жах був: етап*

із таємним конвоєм. **Божечку мій!** (В. Стус до І. Світличного);

– підтвердження попередніх слів: *Азія з мене цілком вивітрилась і мене вже в кав'ярнях величають «гером доктором».* **Суриозно!** (М. Хвильовий до А. Любченка);

– ствердження, запевнення: *Ну і хай собі бурчать трошечки, але драм, **йй-Богу**, ніяких не було, а мого єдиного Михайлика всі наші виключно поважають і на рідкість довіряють йому* (О. Теліга до М. Теліги).

Вигуки пов'язані з емоційною, чуттєвою стороною життя людини, їхнє конкретне значення виявляється здебільшого у висловленні й пов'язане з інтенцією мовця. Ті різноманітні почуття, які передають вигуки, впливають із ситуації мовлення. «Вигуки, – підкреслює Л. Мацько, – як засоби вираження почуттів, емоцій, а не називання їх, є одиницями багатозначними і узагальненими. Реальне значення їх розкривається тільки в ситуації усного мовлення відповідною інтонацією та додатковими кінетичними (руховими) засобами (мімікою, жестами)» [20, с.23].

Наприклад, вигук *йй-Богу* (у текстах *йй-богу*) передає надзвичайно широкий спектр емоцій і почуттів. Значення його конкретизує тема розмови, контекст. Найчастіше автори використовують цей вигук, коли просять вибачення за те, що не відповіли вчасно на листа: *Про погоду не хотів писати, а поділитись з Вами чимсь більш цікавим, **йй-богу**, не мав часу* (М. Хвильовий до М. Зерова); *Привіт киянам. Багато з них на мене гніваються, але, **йй-богу**, немає часу всім відповідати завчасно* (М. Хвильовий до М. Зерова); *Пробачте, але, **йй-богу**, сьогодні не вмію писати: бувають такі періоди, коли я органічно не виношу ручки й атраменту* (М. Хвильовий до М. Зерова).

Цей вигук передає також інші значення:

– вибачення і обіцянки спокутувати провину: ***Йй-богу**, цими днями напишу Вам більшого листа, а може, разом і пришлю нову свою збірку* (М. Рильський до І. Іванова); *Отже: вірші Вам пришлю, але пізніше, бо зараз, **йй-богу**, нічого підходящого нема* (М. Рильський до О. Ющенко);

– відвертість, сповідання: *Ви не можете собі уявити, як все це мені обридло! Бо ж, **йй-богу**, не мій це фах, і пишу я тільки тому, що нікому більше* (М. Хвильовий до М. Зерова);

– запевнення в щирості своїх почуттів, у дружньому ставленні: *Чого мовчиш? Може, надувся чогось на мене? То, **йй-богу**, даремно – я ж в принципі непоганий малорос і більше не буду* (В. Симоненко до М. Сома); *І за що Ви на мене*

*накричали – **йй-богу**, не знаю* (П. Тичина до Л. Папарук);

– упевненість, ствердження, оптимізм: *Побачимось ще, **йй-богу**, – на нашій славній Україні, знов на своїй землі!* (М. Рильський до І. Неходи);

– захоплення: *Це ж, **йй-богу**, прекрасний твір!* (М. Хвильовий до М. Зерова);

– щирість, відвертість: *Рильський до мене пише. Такий хорошиший чоловік – **йй-бо*** (П. Тичина до М. Зерова);

– острах, застереження: ***Йй-богу**, мені це не подобається* (В. Бережний до О. Гончара);

– підтвердження намірів, почуттів: *Не знаю, за що братися, а часу так мало, а умови такі жахливі, що, **йй-богу**, злий на увесь світ! А роки йдуть – мені вже тридцять другий!* (О. Сизоненко до О. Гончара). Емоційність цього вислову підсилюється завдяки повтору часток **а**.

Структурно експресивні вигуківі висловлення в аналізованому матеріалі представлені первинними й похідними вигуківими, а також одиницями, співвідносними з повнозначними частинами мови.

Первинні вигуки зазвичай багатозначні й передають різноманітні почуття, які адресат розуміє з контексту. Вигук **о**, наприклад, може передавати мимовільну реакцію, пов'язану зі згадуванням про щось важливе, або ствердження, констатування певного факту: *Щодо речей для мене, то, звичайно, децю мені потрібно дуже. **О**, це пришили пар зо 2 панчох жіночих (це для жінки), а для мене бритву* (Остап Вишня до М. Балаша); ***О!** Вже тів на дев'яту вечора... побіжу оце на кіно («Таємна місія»), а потім вернусь* (П. Тичина до Л. Папарук). Вигук **ох** у листі Олени Теліги до подруги Наталії Левицької-Холодної передає відчуття суму, душевні страждання, пов'язані з вимушеним перебуванням у глухому польському селі: ***Ох**, Натуся, як же тут сумно...; **ух*** – виражає почуття втоми після написання довгого листа: ***Ух**, вже рука болить! Цілую міцно, міцно тебе* (О. Теліга до Н. Левицької-Холодної).

Подекуди в текстах листів трапляються звуконаслідувальні слова: *А ми редагуємо. Пера тріщать. А нам – **дзінь-дзінь**: дайош підручники... Жарко* (І. Дніпровський до А. Любченка). У цьому контексті звуконаслідувальне слово *дзінь-дзінь*, виконуючи синтаксичну функцію головного члена неповного речення, підсилює виразність вислову, надає йому іронічного звучання.

Функцію вигуків можуть виконувати слова кожної із частин мови, якщо вони слугують не для номінації певних фактів, а для вираження почут-

тів, емоцій, волі. Емоційне мовлення постійно прагне до інтер'єктивності та до структурної компресії [37, с. 168]. У текстах листів експресивну функцію виконують слова повнозначних частин мови, що перейшли у вигуки. Інтер'єктивності піддаються насамперед іменники або прислівники: **Чорт!** *Запала думка, що я Вас образив, і ніяк не йде з голови* (М. Хвильовий до М. Зерова); **Жах** – *що з Тобою стало. Мені аж сльози навернулися на очі, їй-богу...* (В. Стус до І. Світличного); *Так Ви, значить, не надрукували мого роману в № 6-му.* **Шкода!** (М. Хвильовий до А. Любченка); *Так якось усе складається, що я не можу поїхати до Сквири, а Ви ніяк не вирветесь до Києва!* **Шкода!** (М. Рильський до Й. Магомета).

Нерідко в ролі емоційно-оцінних вигукових слів-речень фразеологізованого типу виступають сполуки з компонентами *Боже, Господи*: *Як довідаєтесь що про долю того нещасливого збірника укр. новел у Дрездені, то, будьте ласкаві, напишіть мені – чи він коли вийде?* **Господи!** (Леся Українка до О. Кобилянської); *Я не виправдуюсь, боронь Боже (моя провина перед Вами поза виправданням), але я хочу, щоб Ви були милостиві і на мене не гнівались* (І. Багрянний до Д. Нитченка).

Як засоби експресивного синтаксису в контексті епістолярного твору розглядаємо також вигуківі слова-речення, що виконують функцію мовного етикету і виражають значення:

– побажання: **Всього доброго!** (П. Тичина до Л. Папарук); **Ну, будьте!** (П. Тичина до Л. Папарук); **Будьте ж усі здорові!** (Є. Плужник до дружини Г. Коваленко);

– вітання на початку листа: *Набравши повні груди свіжого черкаського повітря (цигарку тільки що погасив), гукаю тобі з берегів синього моря: Драстуй! Привіт! Салют!* (В. Симоненко до Л. Півторадні);

– вітання зі святами: *Вітаю Вас з Великодніми святами! Христос Воскрес!* (І. Багрянний до Д. Нитченка); **Щасливого Нового Року!** (В. Гайдарівський до Д. Нитченка); **Христос Воскрес, любя Натуся!** (О. Теліга до Н. Левицької-Холодної);

– авторизовані вітання **Слава Вам** або **Слава тобі!**, ужиті в контексті повідомлень про знакову подію в житті адресата, зокрема про 70-річчя Івана Кочерги (М. Рильський до І. Кочерги) та публікацію оповідань Олеса Гончара (О. Юренко до О. Гончара);

– слова подяки: *Агов, Євгене! Одержав твого листа і привітання. Дякую* (В. Симоненко до Є. Дударя); *В. Корж передав від тебе вітання*

і побажання скорішого видужання. Спасибі (С. Завгородній до О. Гончара).

Як урочисте побажання здоров'я, схвалення чого-небудь, як синонім до вигуків *ура, слава* вживають вигук *віват*: *Невже Ви не одержали повідомлення, що Ваша збірка незабаром вийде в Уфі? Вона мені сподобалась по-справжньому, отже – vivat!* 214 (М. Рильський до М. Пригари).

Речення з вигуками оприявлюють дружні стосунки, і з огляду на це в мовленні адресанта наявні характерні для близьких людей вітальні формули чи інші конструкції, наприклад: *Дорогий Павле Михайловичу! Привіт, привіт!* (М. Рильський до Остапа Вишні); *Прив'єт! Папаша, на Україні теж весна* (М. Рильський до Остапа Вишні). Листи Максима Рильського до Остапа Вишні передають емоційне піднесення автора, викликане не лише радістю від спілкування з товаришем, а й змогою говорити про спільне захоплення, зокрема захоплення мисливством: *Сезон Ви відкриєте без мене – ні пуху ні пера!* (М. Рильський до Остапа Вишні). Подія, про яку йдеться, є знаковою для обох спілкувальників. Отже, в епістолярному тексті важливі позатекстові, екстралінгвальні чинники комунікації.

Семантичне наповнення одиниць мовного етикету залежить від характеру взаємин між автором й адресатом. Епістолярне спілкування між друзями, близькими людьми насичене вигуковими фразеологізмами, що складаються з компонентів, належних до різних частин мови, і, втративши свої попередні значення, виражають різні емоції, настрої, дають певну оцінку явищам дійсності: **Цур їм, аж говорити не хочеться!** (Леся Українка до Кобилянської); *На Магурі тільки раз був, а на Vale Sacá ніяк не попаде – кара божя!* (Леся Українка); **От тобі й раз!** *Модернізм «правив соціально за реакційну течію» і раптом... пішов на службу революції* (М. Хвильовий до М. Зерова).

Значний експресивний потенціал виявляють лайливі вигуки. Загалом просторічні слова та вирази зменшують відстань між учасниками епістолярної комунікації. На думку Ю. Невської, «чим більш фамільярною та лайливою є просторічна лексика, тим меншою є соціальна відстань між комунікантами» [24, с. 110]. Сполуками з компонентом *чорт* передано широку амплітуду емоцій, від роздратування чи обурення, як-от: **Чорт забери!** *Нічого не встигаю* (Д. Білоус до О. Гончара); **К чорту!** *Противно навіть говорити, і говорю я тільки для того, щоб перевірити себе* (М. Хвильовий до М. Зерова) до захоплення та піднесення, наприклад: *Ну, й чудесний же*

Дніпрогес, матері його чорт! (М. Рильський до М. Могилянського); *Словом, у Слобожанщині не буду я сліпий. А край цікавий. Степ, чорти б його не взяли!* (П. Тичина до Л. Папарук).

Семантика вигуківих фразеологізмів є переважно емоційно-оцінною, з відтінком модальності. Їхня основна функція – вираження і передавання емоційних, волонтеративних, апелятивних відношень у процесі комунікації.

Однією із граматичних ознак вигуків, як відомо, є синтаксична незалежність. У певних випадках вигук становлять собою цілі речення, які мовознавці кваліфікують як «слова-речення», «еквіваленти речення» [13; 38]. У текстах листів це здебільшого емоційно-оцінні слова-речення, які являють собою реакцію адресанта на описувану подію: *Гура! Гура! Гура! Так що до нашого жаргону ми дістали ще дві слові* (М. Хвильовий до А. Любченка); *P.S. Ага! Чули ми, що Ви з Вашим внуком вельми образили «Літературну Україну»... Нічого. Затреться* (У. Самчук до Д. Нитченка); *Вітайте Наталію Михайлівну. Еге! Вона вже мені ніколи не напише!* (П. Тичина до Н. Романович-Ткаченко).

Нечленоване вигукове речення може бути реалізоване стійкою сполукою, що тотожна окличним спонукальним реченням. Вони емоційно забарвлені, набувають у тексті експресивного звучання: *Ми знаємо, що Ви там ведете чи не всю українську акцію на тому, далекому континенті. Честь Вам і слава!* (У. Самчук до Д. Нитченка); *А взагалі весь матеріал «ВД» – це прекрасний матеріал про справді героїчну працю купки, дійсно, політичних емігрантів, що невстипущо працюють для рідної культури. Честь і слава їм усім!* (У. Самчук до Д. Нитченка); *Маю до Вас прохання: довідайтесь, чи є серед полонених у Рівному маляр Олександр Цимбал, це брат маляра Цимбала який є тепер в Америці, і артистки Цимбал, яка грає тепер в театрі Садовського в Києві. Вона довідалась, що ніби він там, і прохає Вас про це дізнатися. Бога ради! Зробіть це!* (О. Теліга до У. Самчука). Слова-речення з вигуківих сполук зазвичай характеризують глибокі переживання мовця.

В епістолярних текстах наявні вигуківі фразеологізми у складі речення, що виражають незадоволення і відповідають дієслівним формам наказового способу: *Ніколи ми її не забудемо і не відречемося, але хай мені Бог простить, я щасливий, що не проробляю «Історії партії»* (А. Калиновський до Д. Нитченка); *Побий мене бог – Ви ще акуратніші і справніші за мене і за всіх ВАПЛІТовців!* (Ю. Яновський до А. Любченка); *Питали Ви, чи не гніваюсь я на Вас.*

То бійтесь Бога! В розбурханому морі нашого скаженого віку – Ви найясніша зірка, що блиснула мені в Харкові (О. Кобець до Д. Нитченка). Такі вислови, фразеологізувавшись, поступово втратили своє первинне магічне значення і еволюціонували до емоційних вигуків, висновковує В. Чабаненко (37, с. 201).

Значний емоційно-експресивний потенціал мають вставлені конструкції, зокрема ті, у структурі яких є вигуківі фразеологізми на кшталт *боронь Боже, ради Бога, Боже мій: Іванку, трохи подивований, що Ти якийсь час сидів на бобах (може, боронь Боже, й досі?). Чому так?* (В. Стус до І. Світличного); *... що там за справа з перекладами із Багрицького, що він доручає мені перекласти (тільки невелике, ради бога!), і який термін подачі* (М. Рильський до Ю. Яновського); *Зоя теж щось замовкла, хоч я її вірші критикувала дуже ніжно. Навіть порадила послати щось в «Жіночу Долю» (Боже мій! Що за пригнічена назва!)* (О. Теліга до Н. Лівичко-Холодної). Завдяки парентезам текст стає виразнішим, емоційно насиченим, оскільки автор додає до основної, нейтральної інформації емоційну оцінку подіям, явищам, ситуаціям тощо.

Емотивна виразність, як зауважує В. Чабаненко, спирається і на деякі форми вираження другорядних членів речення, зокрема на обставини міри й ступеня, які завжди мають логічний зв'язок з актуалізацією почуттів мовця [37, с. 170]: *Питаю: чого шукають у тих краях українці, од землі од такої добра шукати поїхавши? Одказують: зате житуха у них там – ого-го!* (Г. Тютюнник до Ф. Рогового). Вигуки можуть виступати підрядною частиною складного речення: *Так тобі поглядає навкруги, що ну* (П. Тичина до Л. Папарук). Вигуки підсилюють інтенсивність ознаки, якості, дії.

Висновки. Вигуки є одним з найвиразніших засобів експресивізації висловлень в епістолярних текстах. Їх ужито в дружніх, інтимних листах, в яких адресат відверто виявляє почуття, розкриває душу. Функції вигуківих експресем – підсилення емоційної наснаги висловлення, репрезентація емоцій і почуттів адресанта, які виникають здебільшого під впливом об'єктивних чинників і є важливими для взаєморозуміння спілкувальників.

У досліджуваних листах наявні багаті на семантику емоційні вигуки, серед яких є багатозначні, такі, значення яких можна зрозуміти з контексту. Окрім того, без знання того, хто автор листа, кому він пише, неможливо правильно декодувати написане. Структурно експресивні

вигукові висловлення представлені первинними й похідними вигуками, а також одиницями, співвідносними з повнозначними частинами мови.

Вигуки можуть виступати як самостійним реченням, так і його частиною, зокрема у складі вставлених компонентів. У реченні вигуки можуть набувати конкретного значення і виконувати функції члена речення.

Як засоби експресивного синтаксису в контексті епістолярного твору функціонують вигукові слова-речення (виражені вигуками або сло-

вами, належними до повнозначних частин мови, що перейшли у вигуки, стійкими сполуками, що тотожні окличним спонукальним реченням). Емоційність як додаткову властивість спілкування виявляють звуконаслідувальні слова та мовні формули етикету.

Перспективою подальших досліджень у царині експресивного синтаксису є залучення інших мовних одиниць для комплексного вивчення виражальних засобів синтаксису в українському епістолярії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богдан С. Стереотипи мовної поведінки Шевченка в його епістолярії: звертальні й прощальні формули. *Шевченківські студії: збірник наукових праць*. 2003. Вип. 5. С. 210–216.
2. Богдан С. Самономінації в епістолярних текстах тараса Шевченка. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014. № 18. С. 241–251.
3. Братаніч О. В. Лінгвостилістика епістолярію Г. П. Кочура (на матеріалі листування 60-80-х рр. ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 20 с.
4. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2004. 20 с.
5. Вишня О. Твори у 4-х т. Т. 4. З листування. Київ: Дніпро, 1988–1989. С. 388–436.
6. Герман В. В., Замошнікова В. Психолінгвістична спрямованість звертань у листах Лесі Українки до Ольги Кобилянської. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія Філологія. 2021. Вип. 11(79). С. 56–59.
7. Гончар О. Т. Листи. Київ: Укр. письменник, 2008. 431 с.
8. Гуйванюк Н. В. Лексичні й синтаксичні експресиви як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 7. С. 90–96.
9. «Духи од тебе і шоколадні цукерки дістав, чудачка ти моя рідна» – останній лист Євгена Плужника із Соловків. Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history/_duhi-od-tebe-i-shokoladni-cukerki-distav-chudachka-ti-moya-ridna-ostannij-list-evgena-pluzhnika-iz-solovkiv/1012067 (дата звернення 4.01.2026.)
10. Епістолярій Ольги Кобилянської та Лесі Українки. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/103416> (дата звернення 3.01.2026.)
11. Ермоленко С. Я. Експресивність. *„Українська мова”*. *Енциклопедія*. 3-є вид., зі зм. і доп. Київ: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. С. 176–177.
12. Ермоленко С. Експресивний потенціал української мови в листах-розмовах Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2017. № 1. С. 18–28.
13. Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.
14. Коваленко Б., Коваленко Н. Етикетні мовні формули в епістолярній спадщині Михайла Коцюбинського. *Лінгвістика*. 2022. Вип. 1(45). С. 90–100.
15. Красовська О. С. Мовні параметри епістолярію Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2010. 20 с.
16. Кучер А. С. Теоретичні аспекти дослідження вигукових нечленованих речень. *Південний архів (філологічні студії)*. Херсон, 2020. Вип. 84. С. 118–123.
17. Ленець К. «Друже мій єдиний» (Початкова формула-звертання у листах Т. Шевченка). *Культура слова*. 1989. Вип. 37. С. 38–41.
18. Листи до Олесея Гончара: у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982). / Упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. Київ: Сакцент Плюс, 2016. 734 с.
19. Листи до Олесея Гончара: у 2 кн. Кн. 2 (1983–1995) / упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. Київ: Сакцент Плюс, 2016. 736 с.
20. Мацько Л. Стилістичні функції емоційних вигуків. *Культура слова*. Київ: Наукова думка, 1981. С. 20–23.
21. Мацько Л. Функціонування вигуків у структурі речення. *Українське мовознавство*. 1983. Вип. 11. С. 68–78.
22. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2023. 440 с.

23. Найрулін А. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луганськ, 2005. 19 с.
24. Невська Ю. В. Дискурсиви в епістолярії М. Куліша: комунікативно-прагматичний вимір : монографія / Ю. В. Невська. Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2019. 229 с.
25. Нитченко В. Д. *Листи письменників*. Австралія, Мельбурн. 1992. 190 с.
26. Попова І. С. Пропріативи як невід'ємний маркер епістолярного тексту. *Український смисл: науковий збірник*. 2024. № 1. С. 134–146.
27. Рильський М. Т. Зібрання творів: у 20-ти т. Т. 19. Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи. Київ: Наукова думка, 1988. С. 127–433.
28. Симоненко В. А. Краще знати про що пишеш. Статті, рецензії, виступи, листи. Харків: Фоліо, 2023. 190 с.
29. Стратулат Н. В., Яслик В. І. (2021). Експресивний синтаксис епістолярію Василя Стуса. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. Т. 1. С. 34–38.
30. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія. Київ. Миколаїв. 2007. 168 с.
31. Теліга О. Листи. Спогади. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/minerva/teliha.htm> (дата звернення 29.12.2025.)
32. Тичина П. Г. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12. Книга 1: Листи. Київ: Наукова думка, 1990. 488 с.
33. Тютюнник Г. Бути письменником: щоденники, записники, листи. Київ : Ярославів Вал, 2011. 440 с.
34. Українська мова : енциклопедія. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
35. Хвильовий М. Твори у 2-х т.Т. 2. Київ: Дніпро, 1991. 925 с.
36. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 168 с.
37. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
38. Шульжук К. Синтаксис української мови : Підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 03.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026